

УДК 338.432:631.11(477)

DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V41\(2023\)-24](https://doi.org/10.31521/modecon.V41(2023)-24)

Шпикуняк О. Г., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, учений секретар, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0001-5257-5517

e-mail: shpykuliak@ukr.net

Пугачов М. І., доктор економічних наук, професор, академік НААН, заступник директора з наукової роботи, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-7507-5870

e-mail: avtor05@ukr.net

Грищенко О. Ю., завідувачка сектору інформаційного забезпечення досліджень, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0003-2271-3629

e-mail: lena@iae.kiev.ua

Ксенофонтова К. Ю., старша наукова співробітниця, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»», м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-8412-9666

e-mail: cath_ksen@meta.ua

Економічні тенденції розвитку аграрного підприємництва в сучасних умовах: аспекти воєнного часу²

Анотація. В статті розглянуті питання економічного розвитку аграрних підприємств у принципово нових умовах воєнного часу в контексті їх ролі як модератора стійкості національної економіки загалом та економічної основи відбудови сільських територій зокрема. Метою статті стали науково-аналітична оцінка тенденцій розвитку й аналіз ефективності аграрного підприємництва в умовах воєнного часу з окресленням концептуальних перспектив у повоєнному відновленні. Відповідно до поставлених цілей: було проведено комплексний аналіз динаміки показників ресурсного забезпечення, результативності та ефективності виробничої діяльності аграрних підприємств; відзначено суттєве звуження ресурсної бази та погіршення умов ведення господарської діяльності, що зумовило скорочення валової продукції підприємств галузі; виявлено нерівномірність змін в виробництві за видами сільськогосподарської продукції та в регіональному вимірі; зроблено наголос на появі негативних тенденцій зменшення кількості підприємств, що вирощують основні експорторієнтовані культури та відповідне зменшення посівних площ під ними; представлено результати моніторингу очікувань сільськогосподарських підприємств їх ділової активності.

Зроблено висновок про кардинальну зміну сценарію розвитку галузі відповідно до безпекової ситуації в державі, що супроводжується глибокою реструктуризацією господарської діяльності підприємств у зв'язку з необхідністю підтримки конкурентоспроможності: впроваджуються стратегії збереження бізнесу в умовах обмеженого доступу до каналів збуту продукції та зростання вартостей компонентів ресурсного забезпечення виробництва та необхідності адаптації до європейських господарських практик для виходу на європейський ринок.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства; ресурсний потенціал; результативність виробництва; економічна ефективність; умови воєнного часу.

Shpykuliak Oleksandr, Doctor of Economics, Professor, Corresponding member of NAAS, Academic secretary, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine

Pugachov Mykola, Doctor of Economics, Professor, Academician of NAAS, Deputy director on scientific work, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine

Hryshenko Olena, Head of the sector of research information support, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine

---

¹Стаття надійшла до редакції: 30.10.2023

Received: 30 October 2023

² В статті представлені результати дослідження, отримані в процесі виконання проєкту «Розробити методичні підходи до визначення втрат, оцінювання впливу військової агресії та компенсаційної політики на розвиток аграрного підприємництва» № 2022.01/0145 конкурсу «Наука для відбудови України в воєнний та повоєнний періоди» за рахунок грантової підтримки Національного фонду досліджень України.

Ksenofontova Kateryna, senior research associate, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine

Assessment of the Effectiveness of Development of Agrarian Entrepreneurship in Modern Economic Conditions: Aspects of Wartime and Post-War Recovery

Abstract. Introduction. The article examines the economic development of agricultural enterprises in the fundamentally new conditions of wartime in the context of their role as a moderator of the stability of the national economy in general and, in particular, as the economic basis for the reconstruction of rural areas.

Purpose. The purpose of the article was a scientific and analytical evaluation of development trends and an analysis of the effectiveness of agrarian entrepreneurship in wartime conditions with an outline of conceptual perspectives in post-war reconstruction.

Results. According to the set goals: a comprehensive analysis of the dynamics of resource provision indicators, effectiveness and efficiency of production activity of agricultural enterprises was conducted; a significant narrowing of the resource base and deterioration of the conditions for conducting economic activity were noted, which led to a reduction in the gross output of enterprises in the industry; the unevenness of changes in production by types of agricultural products and in the regional dimension was revealed; the appearance of negative trends in the decrease in the number of enterprises growing the main export-oriented crops and the corresponding decrease in the area under them was emphasized; the results of monitoring the expectations of agricultural enterprises of their business activity are presented.

Conclusions. It is concluded that a radical change in the development scenario of the industry in accordance with the security situation in the state, which is accompanied by a deep restructuring of the economic activity of enterprises in connection with the need to maintain competitiveness: business preservation strategies are being implemented in conditions of limited access to product sales channels and increasing costs of production resource support components and the need to adapt to European business practices in order to enter the European market.

Keywords: agricultural enterprises; resource potential; production efficiency; economic efficiency; wartime conditions.

JEL Classification: D20; L20; L23; O13; O18.

Постановка проблеми. В Україні у зв'язку з військовою агресією росії проти нашої держави аграрний сектор постав у статусі модератора стійкості національної економіки. Утворилося організаційно-економічне тло господарської системи, яке уособлює різнобічну ризиковість ринкової, підприємницької, соціальної, трудової взаємодії. Функціонування аграрних підприємств та інших суб'єктів господарювання відбувається у складних інституційних умовах воєнного сьогодення.

Розвиток аграрного підприємництва є одним із пріоритетів – потребує оцінки в контексті визначення впливу умов воєнного часу. Проблема комплексна, адже теперішня ситуація формує інституційні умови розбудови агропідприємств, відмінні від тих, що забезпечували функціонування господарських формувань на селі з часів набуття незалежності.

Відповідним чином обґрунтованим і доцільним до реалізації вважаємо науково-дослідницький дискурс з аналізу економічних тенденцій розвитку аграрного підприємництва в умовах воєнного часу і відзначення його ролі у повоєнному відновленні економіки, відбудові сільських територій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика розвитку аграрного підприємництва, тенденцій функціонування суб'єктів господарювання наслідувана багатоманітністю публікацій та наукових розробок [1 – 39]. Історія наукового вивчення і практичних оцінок розвитку підприємництва, діяльності підприємств бере свій початок ще з напрацювань А. Сміта [1] (ролі у забезпеченні добробуту націй), Й. Шумпетера [2] (підприємництво як інноватизована господарська система); М. Вебера [3] (інституційні структури господарювання та їх соціально-економічні ролі в суспільстві).

Сучасний дискурс з цієї проблематики пов'язуємо з напрацюваннями М. Маліка [4; 5; 13; 15; 16], Ю. Лупенка [4; 5; 13], І. Яціва [6], В. Смачило [7], Д. Шеленко [8; 9; 17; 18], Л. Сас [10], Ю. Лопатинського [11; 17], В. Андрійчука [12], І. Баланюка [18] та іншими дослідниками науково-теоретичних та практичних засад розвитку аграрного підприємництва, зокрема, авторами статті [4; 5; 13–18].

Набула дослідницького представлення в публікаціях науковців [1 – 33] проблематика розкриття аспектів воєнного часу, а також щодо визначення впливу цього інституційного чинника на економічні тенденції розвитку аграрного підприємництва. Відповідно до результатів цього дискурсу поступово формується розуміння щодо напрямів, плану відновлення сільськогосподарської галузі, зокрема обговорюються пріоритети на період війни [31], а саме: розвиток експортної логістики; організація зберігання врожаю; кредитування та доступ до кредитування [31]; інноваційний розвиток [32]. Проте військова агресія росії проти України нанесла значну шкоду аграрному сектору нашої держави, різномірні збитки отримали суб'єкти господарювання.

У практичному ж сенсі відбулася зміна інституційних умов функціонування аграрного комплексу, розвитку підприємницької діяльності. Кардинально погіршився механізм логістики на внутрішньому й особливо на зовнішніх ринках, адже відбулася дезорганізація інфраструктури й каналів збуту сільгосппродукції та продовольства, що спричинило зниження частки України у світовому виробництві-продажах сільгосппродукції, а на мікрорівні спостерігається підвищення вартості складників собівартості виробництва продукції.

Серед актуальних проблем, які заслуговують приділення дослідницької уваги у оцінюванні економічних тенденцій розвитку аграрного підприємництва в сучасних умовах господарювання, варто виділити наступні: зміна структури виробництва;

виклики щодо кадрового забезпечення; на порядок зросла вартість логістики продукції; прямі збитки від військових дій на територіях – знищення цілих сегментів економіки – галузей, окремих підприємств; зміна кількості суб'єктів господарювання в галузі; зниження рівня дохідності аграрного бізнесу та збитковості виробництва.

Формулювання цілей дослідження – науково-аналітична оцінка тенденцій розвитку й аналіз ефективності аграрного підприємництва в умовах воєнного часу з окресленням концептуальних перспектив у повоєнному відновленні.

Основні результати дослідження. Спроможність досягати багатьох цілей розвитку економіки і суспільства залежить від підприємництва. В аграрному комплексі цей надважливий інститут ринку становить організаційно-економічну базу для забезпечення розвитку сільських територій, формування локальної, національної, глобальної продовольчої безпеки.

Модераторами інституційної політики та механізмів стимулювання підприємницької активності виступають держава і ринок. За роки незалежності у вітчизняному аграрному секторі еволюційно сформувалася модель господарювання, що базується на поєднанні переваг великомасштабного та дрібнотоварного виробництва.

Події в новітній історії України кардинально змінили інституційну структуру, динаміку, пріоритети і результуючі показники функціонування аграрних (сільськогосподарських) підприємств, їх ролі у забезпеченні гарантій національної продовольчої безпеки, руху до сталого розвитку територій.

Аграрні підприємства володіють значним ресурсним потенціалом, що визначає результативність діяльності. Війна створила непереборні ризики для аграрного бізнесу, сформувала середовище загального примусу до перебудови господарських систем, реструктуризації та релокації – прискореної трансформації з адаптацією інституцій підприємницької діяльності у зв'язку з рухом економіки, держави до коаліцій Європейського Союзу [26, с. 151].

За останні два роки відбулося суттєве звуження ресурсної бази та погіршення умов ведення господарської діяльності: площа сільськогосподарських угідь у використанні аграрних підприємств у 2022 р. порівняно із 2021 р. зменшилася на 16,3 %, кількість найманих працівників – на 13,4 відсотків. Відбулось відчутне скорочення обсягу валової продукції підприємств – на 28 %, та зниження рівня ефективності: чистий прибуток скоротився на 64 %, рентабельність знизилася до 14 % (табл. 1.)

Таблиця 1 Ресурсний потенціал, результативність та ефективність функціонування сільгоспідприємств

Показники	2010	2015	2020	2021	T _{серед} 2016- 2021 ²	2022
Кількість сільськогосподарських підприємств, тис. од	49,1	44,9	47,8	46,1	x	31,7
Темп зростання ¹ , %	x	91,5	106,4	96,5	100,4	68,9
Площа сільськогосподарських угідь, що була у власності і користуванні, млн га	20,6	20,7	20,3	20,8	x	17,4*
Темп зростання ¹ , %	x	100,5	98,1	102,5	100,1	83,7
Площа землекористування на 1 підприємство, тис. га	419,9	461,1	425,1	451,5	x	548,2
Темп зростання ¹ , %	x	109,8	92,2	106,2	99,6	121,4
Валова продукція сільськогосподарських підприємств, у постійних цінах 2016 року, млрд грн	256,8	367,7	395,7	484,1	x	348,4
Темп зростання ¹ , %	x	143,2	107,6	122,3	104,7	72,0
На 1 підприємство, млн грн	5,2	8,2	8,3	10,5	x	11,0
Темп зростання ¹ , %	x	156,5	101,2	126,8	104,2	104,4
На 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн	12,5	17,8	19,5	23,3	x	20,0
Темп зростання ¹ , %	x	142,5	109,7	119,4	104,6	86,0
Кількість найманих працівників, тис. осіб	647,3	502,7	451,4	448,4	x	388,5
Темп зростання ¹ , %	x	77,7	89,8	99,3	98,1	86,6
Чистий прибуток сільгоспідприємств, млрд грн	17,3	101,9	81,5	237,6	x	85,9
Темп зростання ¹ , %	x	590,7	80,0	291,5	115,2	36,1
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	17,5	30,4	14,0	37,8	x	14,1
Чистий прибуток на 1 га с/г угідь, тис. грн	0,8	4,9	4,0	11,4	x	4,9
Темп зростання ¹ , %		587,7	81,6	284,5	115,1	43,2

1 до попереднього табличного періоду: 2015 до 2010, 2020 до 2015. 2021 до 2019, 2022 до 2021

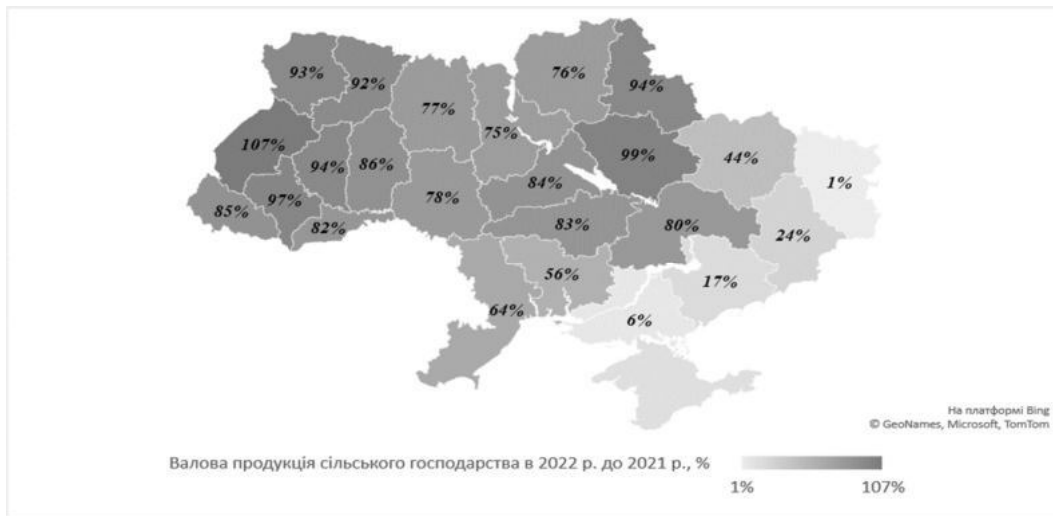
2 середній темп зростання за 2016 – 2021 рр.

* оціночні дані

Джерело: розраховано й аналітично інтерпретовано на основі даних Державної служби статистики України [35; 36].

Скорочення виробництва відбулося в областях, які безпосередньо постраждали від бойових дій. При цьому валове виробництво в областях, де відбувалися бойові дії або господарства, знаходяться біля лінії фронту

(Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Миколаївська, Сумська, Харківська, Херсонська, Чернігівська) загалом скоротилося на 44,7 %, а по решті областей – на 14,4 % (рис. 1).

Рисунк 1 – Валова продукція сільського господарства в 2022 р. порівняно з 2021 р., по сільгоспідприємствах за регіонами, %

Джерело: розраховано й аналітично інтерпретовано на основі даних Державної служби статистики України [36]

Падіння виробництва відбулося переважно за рахунок рослинницької галузі: навіть у найбільш постраждалих областях вдалося зберегти певні обсяги виробництва продукції тваринництва (14 % в Луганській та 28 % в Херсонській), при практично повній втраті продукції рослинництва. Це пов'язано з більш

рівномірним на протязі року виробничим циклом та кращими можливостями щодо релокації виробництва. Натуральні показники виробництва за видами сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах змінилися нерівномірно (табл. 2).

Таблиця 2 Виробництво продукції рослинництва і тваринництва підприємствами України, тис. т

Показники	2010	2015	2020	2021	Т _{серед} 2016- 2021 ²	2022
Культури зернові та зернобобові	29779,3	46506,6	51718	69689	х	42315
Темп зростання ¹ , %	х	156,2	111,2	134,7	107,0	60,7
Соняшник	5585,6	9549,2	11493	14214	х	9989
Темп зростання ¹ , %	х	171,0	120,4	123,7	106,9	70,3
Культури овочеві	964,6	1281,7	1491	1402	х	444
Темп зростання ¹ , %	х	132,9	116,3	94,0	101,5	31,7
Буряк цукровий фабричний	12663,4	9553,8	8627	10354	х	9508
Темп зростання ¹ , %	х	75,4	90,3	120,0	101,3	91,8
Картопля	482,5	456	399	495	х	433
Темп зростання ¹ , %	х	94,5	87,5	124,1	101,4	87,5
Культури плодові та ягідні	286,8	411,7	341	464	х	353
Темп зростання ¹ , %	х	143,5	82,8	136,1	102,0	76,1
М'ясо сільськогоспо-дарських тварин	1134,4	1463,4	1704	1720,4	х	1608,1
Темп зростання ¹ , %	х	129,0	116,4	101,0	102,7	93,5
Молоко всіх видів, тис. т	2216,6	2669,2	2761,2	2767,7	х	2644,2
Темп зростання ¹ , %	х	120,4	103,4	100,2	100,6	95,5
Яйця всіх видів, млн шт	10249,6	9762,2	8913,5	7012,8	х	5786,1
Темп зростання ¹ , %	х	95,2	91,3	78,7	94,6	82,5

¹ до попереднього табличного періоду: 2015 до 2010, 2020 до 2015. 2021 до 2019, 2022 до 2021

² середній темп зростання за 2016 – 2021 рр.

* оціночні дані

Джерело: розраховано й аналітично інтерпретовано на основі даних Державної служби статистики України [36]

Найбільше зменшилось виробництво овочевих культур (на 68,3 %), посівні площі під якими були концентровані в основному на Півдні України – в найбільш постраждалих областях, зернових та зернобобових культур (на 39,3 %), збір, зберігання та подальше транспортування для експорту яких було ускладнене через руйнування логістичних каналів. По

решті продукції, особливо тій, яка орієнтована на внутрішній ринок, обсяги виробництва залишилися майже на рівні 2021 року (див. табл. 2).

Значна частка сільськогосподарських підприємств в 2022 р. не в змозі була виробляти навіть найбільш поширені сільськогосподарські культури (табл. 3).

Таблиця 3 Кількість підприємств, одиниць, що виробляють продукцію – за видами

Вид продукції	2019	2020	2021	2022	2022 до 2021, +, -	% від рівня 2021
Зернові усього	34673	32513	32403	24379	-8024	-24,8
у т.ч. пшениця	25009	23375	24016	18604	-5412	-22,5
кукурудза	15170	15115	15667	12760	-2907	-18,6
ячмінь	16225	13935	13858	9041	-4817	-34,8
Соя	9825	8795	8538	8677	139	1,6
Ріпак	5828	5006	4740	5178	438	9,2
Соняшник	22251	21856	22700	18182	-4518	-19,9
Цукровий буряк	586	506	553	486	-67	-12,1

Джерело: розраховано й аналітично інтерпретовано на основі даних Державної служби статистики України [37]

Особливо потерпають малі фермери, а також структури, які орієнтувалися на розвиток сировинної моделі господарювання. Поступово суб'єкти підприємницької діяльності перебудовуються змінюючи структуру й спеціалізацію виробництва, починають організовувати власну переробку або ж

вступають у партнерські відносини з іншими суб'єктами ринку [26, с. 156].

Скорочення кількості виробників зумовлює зменшення посівних площ під основними експортоорієнтованими культурами, що забезпечують не тільки валютні надходження держави, але й гарантії світової продовольчої безпеки (рис. 2).

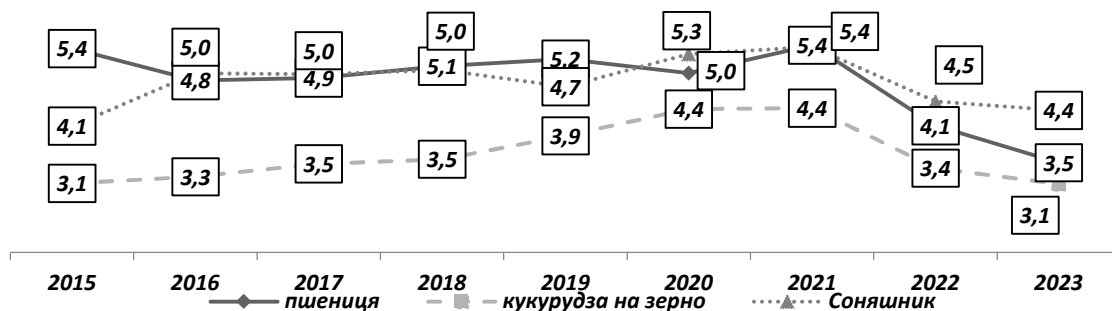

Рисунок 2. Площа посівна культур сільськогосподарських підприємств України, млн га

Джерело: розраховано й аналітично інтерпретовано на основі даних Державної служби статистики України [37]

На розвиток аграрного підприємництва впливає територіальне розміщення підприємств, що обумовлено воєнним чинником. Відповідно це стосується факту перебування земельних угідь у тому числі в іншому регіоні. Також проблемно актуальним залишається доступність каналів збуту продукції і тут теж проглядається прямий зв'язок із територіальним розміщенням земель підприємства. Зокрема по підприємствах, які знаходяться територіально близько до західного кордону дещо здешевлюють логістику, здійснюють експорт продукції в Європу.

Війна вносить корективи у підприємницький процес, підприємства переорієнтовуються на інші ринки збуту продукції, змінюють структуру виробництва. В умовах, що склалися, спостерігаємо інновацізацію підприємницької діяльності в аграрному секторі. Уряд України за активного залучення програм Міжнародної технічної та фінансової допомоги намагається підтримувати зокрема фермерів. Господарства можуть отримувати гранти на доробку зерна [38], що відповідно створює умови для формування продукції із доданою вартістю.

Підприємці поступово адаптуються до умов оживати [39], але очікування підприємств інституційних умов господарювання. Починаючи з другого кварталу 2022 року, агробізнес почав кардинально змінилися (табл. 4).

Таблиця 4 Статистичний моніторинг очікувань сільськогосподарських підприємств їх ділової активності (частка респондентів, що вказали відповідь)

Показник	Квартал – рік							
	I - квартал		II - квартал		III - квартал		IV - квартал	
	2022	2023	2022	2023	2022	2023	2022	2023
<i>Очікування** змін обсягу виробництва продукції с. г. – напрям, %***</i>								
рослинництво	↑50;Δ45	Δ46;↓47	Δ54	Δ56	↑62	↑65	↑40	Н. д
тваринництво	Δ57	Δ63	Δ50	Δ62	↑41;Δ43	↑50;Δ41	Δ48	Н. д
<i>Очікування** зміни цін на продукцію с. г. – напрям, %***</i>								
рослинництво	Δ52	Δ59	↑39;Δ38	Δ61	Δ34;↓39	Δ49	Δ51	Н. д
Тваринництво	Δ51	Δ59	Δ40	Δ54	Δ38;↓35	Δ58	↑44;Δ39	Н. д
<i>Очікувані** зміни кількості працівників підприємств – напрям, %***</i>								
рослинництво	Δ67	Δ76	Δ60	Δ68	Δ71	Δ74	Δ62	Н. д
тваринництво	Δ80	Δ79	Δ73	Δ73	Δ80	Δ84	Δ75	Н. д
<i>Фактори, що стримують сільськогосподарську діяльність –, %****</i>								
недостатній попит	7/16	15/19	10/25	16/20	20/30	18/24	15/25	Н. д
погодні умови	31/18	31/17	18/14	29/17	21/17	26/21	39/35	Н. д
нестача робочої сили	2/3	3/6	3/3	4/5	2/2	4/9	3/2	Н. д
нестача матеріалів, устаткування	3/2	3/6	6/12	3/5	5/8	2/4	4/4	Н. д
фінансові обмеження	15/31	18/38	22/37	19/38	24/45	18/33	24/38	Н. д
інші фактори	24/27	49/50	54/52	44/46	52/50	45/44	50/47	Н. д
нічого не стримує	41/35	23/16	24/15	26/17	23/14	28/18	22/14	Н. д

** в поточному кварталі; *** - найбільш популярна відповідь (↑ - збільшення, ↓ - зменшення, Δ - без змін);
 ****рослинництво/тваринництво

Джерело: розраховано й аналітично інтерпретовано на основі даних Державної служби статистики України [39]

Очікування агробізнесу на 3-й квартал 2023 року різнопланові – залежать від спроможностей організувати виробництво, а також від територіального розміщення земель, доступу до каналів реалізації продукції. Необхідно відмітити зростання впевненості сільськогосподарських товаровиробників у відновленні стабільності умов господарювання в галузі. Більша (порівняно з минулими періодами) частка респондентів зазначила відсутність факторів, що стримують господарську діяльність. Відбувається поступова переорієнтація господарств на ніші внутрішнього ринку, особливо це стосується малих і середніх підприємств.

Війна внесла свої деструктивні корективи у систему кадрового забезпечення, що позначається на організації виробництва, проблемним є питання забезпеченості підприємств кадрами у зв'язку з мобілізацією чоловіків до лав Збройних Сил України, виїзд за кордон, внутрішню міграцію. Затребуваними

є трактористи, трактористи-машиністи, водії автотранспорту, кваліфіковані робітники у тваринництві.

Активізація підприємницької діяльності в аграрній сфері сповільнюється через [19]: зниження внутрішнього попиту на продукти харчування; поляризацію соціально-економічного розвитку сільських територій; зниження якісного рівня людського та соціального капіталу сільських громад; відсутність програми підтримки розвитку несільськогосподарського підприємництва на селі; недосконалість механізмів інвестиційного забезпечення технологічних та організаційних нововведень, заснованих на використанні досягнень науки і передового досвіду [19].

Висновки. Економіка виробництва сільськогосподарської продукції і продовольства кардинально відрізняється від попередніх років. Відповідний сценарій розвитку галузі,

підприємницької діяльності, закладено відповідно до безпекової ситуації в державі. Відбувається глибока реструктуризація господарської діяльності підприємств у зв'язку з необхідністю підтримки конкурентоспроможності. Впроваджуються стратегії збереження бізнесу в умовах обмеженого доступу до каналів збуту продукції та зростання вартостей компонентів ресурсного забезпечення виробництва. Підприємці підлаштовуються під практики виходу на європейський ринок.

Видозмінюються механізми і підходи до регулювання розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України. Серед базових чинників або навіть визначальних факторів такої зміни варто виділити – умови воєнного стану і інтеграцію національної економіки до Європейського Союзу. Світ зацікавлений у сільгосппродукції і продовольстві з України, особливо в умовах, коли товарні потоки з нашої держави зменшилися, сектор виробництва поніс значні матеріальні втрати.

Література:

1. Сміт Адам. Дослідження про природу і причини багатства народів / пер. з англ. О. Васильєв, М. Межевікіна, А. Малівський. Київ: Наш формат, 2018. 736 с.
2. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку : Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Й. А. Шумпетер ; пер. з англ. В. Старка. К. : Вид. дім «Києво-Моги́л. акад.», 2011. 242 с.
3. Вебер М. Господарство і суспільство: Нариси з соціології розуміння/ пер. з нім. М. Кушнір. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2012. 1112 с.
4. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект: моногр. / Ю.О. Лупенко та інші. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
5. Формування та функціонування інтегрованих структур в аграрному секторі економіки України на засадах сталого розвитку сільських територій / [Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк, М. Й. Малік та ін.]. за ред. О.Г. Шпикуляка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2022. 52 с.
6. Яців І. Б., Соловей Ю. І. Участь малих виробників сільськогосподарської продукції в інтегрованих структурах: монографія. Львів : Видавництво АТБ «НВК», 2019. 182 с.
7. Смачило В. В., Божидай І. І. Формування конкурентної стратегії агропромислових підприємств: монографія. Харків: ФОП «Рейтинг», 2022. 176 с.
8. Шеленко Д. І. Сільськогосподарські підприємства в аграрних відносинах. *Економіка АПК*. 2003. №6. С. 57-63.
9. Шеленко Д.І. Організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств в економічному вимірі. Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаніка, 2019. 476 с.
10. Сас Л. С. Економічні аспекти технологічного оновлення виробництва у сільськогосподарських підприємствах: монографія. Івано-Франківськ : ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаніка”, 2019. 500 с.
11. Лопатинський Ю. М., Кобеля З. І., Галицький А. Е. Структурно-функціональні засади розвитку підприємництва на сільських територіях. *Економіка АПК*. 2021. № 12. С. 65 – 73. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202112065>.
12. Андрійчук В. Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу : підручник. Київ : КНЕУ, 2013. 783 с.
13. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність : монографія / Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін. ; за ред. Шпикуляка О. Г. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
14. Шпикуляк О.Г. Ефективність управління аграрним підприємством. *Економіка АПК*. 2005. № 3. С. 22-25.
15. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Інституційна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 72 - 85.
16. Шпикуляк О.Г., Малік М.Й. Становлення організаційно-економічної моделі сімейного фермерства в Україні: інституційні засади, проблеми та пріоритети. *Економіка АПК*. 2019. № 9. С. 86–98.
17. Лопатинський Ю., Шпикуляк О., Шеленко Д., Кифяк В., Дюк А. Організаційно-інституційні практики посилення ролі селянських господарств у продовольчому забезпеченні населення в сучасних умовах. *Аграрна економіка*. 2022. Т. 15. № 3-4. С. 3-13.
18. Balaniuk I., Shelenko D., Shpykuliak O., Sas L., Chernevyy Y., Diuk, A. Determinants of performance indicators of agricultural enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2023. 45(1). P. 25–36. <https://doi.org/10.15544/mts.2023.04>.
19. Стратегія розвитку підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення аграрної економіки України / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк та ін.]. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2022. 32 с.
20. Malik M., Kravchenko S., Shpykuliak O., Malik L., Yuzhykova V.. Adaptation of business entities in the agrarian sector of the economy to activities in wartime conditions. *Економіка АПК*. 2022. Vol. 29, No. 6. pp. 28-40. URL : https://eapk.com.ua/web/uploads/pdf/Ekonomika%20APK_2022_Vol.%2029,%20No.%206_28-40.pdf.
21. Zhuk V., Pugachov M., Shpykuliak O., Bezdushna Yu., Popko Ye. Application of accounting for the assessment of war losses for agribusiness enterprises of Ukraine. *Agricultural and Resource Economics*. 2023. Vol. 9. No. 3. Pp. 197–215. <https://doi.org/10.51599/are.2023.09.03.09>.
22. Підприємницька діяльність в аграрній сфері економіки: монографія / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 208 с.
23. Розвиток сільськогосподарської кооперації в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови аграрної економіки / [М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 194 с.
24. Лупенко Ю., Шпикуляк О., Малік М., Ксенофонтова К., Морозова А. Розвиток сімейних фермерських господарств в умовах воєнного часу та реалізації перспективи повоєнного відновлення України. *Аграрна економіка*. 2023. Т. 16. № 1-2. С. 9-22. <https://doi.org/10.31734/agrarecon2023.01-02.009>
25. Malik, M., Shpykuliak, O., Kravchenko, S., Malik, L., & Yuzhykova, V. Development of farms in wartime conditions. *Економіка АПК*. 2023. 30 (1). 40-50. URL : [https://eapk.com.ua/web/uploads/pdf/30_1_2023%20\(2\)-40-50.pdf](https://eapk.com.ua/web/uploads/pdf/30_1_2023%20(2)-40-50.pdf).
26. Шпикуляк О.Г., Малік М.Й., Кравченко, С.А., Ксенофонтова К.Ю., Малік Л.М. Розвиток підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції / *Розвиток аграрного сектору та сільських територій в умовах воєнного стану й повоєнного відновлення: наукова доповідь*. / [Ю.О. Лупенко, О.М. Нечипоренко, М.І. Пугачов та ін.]. Київ. ННЦ «ІАЕ». 2023. С. 151 – 158.

27. Шпикуляк О.Г., Ксенофонтова К.Ю., Лупенко А.Ю. Оцінки розвитку підприємницької діяльності в сучасних інституційних умовах функціонування аграрного сектору // Інклюзивний розвиток аграрного сектору економіки в контексті світової продовольчої безпеки періоду війни та повоєнної відбудови України. Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Університет "Україна". 2023. С. 121 – 123.
28. Димченко О. В., Смачило В. В., Рудаченко О. О., Хайло Я. М. Проблеми та перспективи повоєнного розвитку підприємств сфери життєзабезпечення міст з урахуванням підприємницької складової. *Бізнес Інформ*. 2023. №1. С. 108–115. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-1-108-115>
29. Пугачов М., Шпикуляк О. Концептуальні оцінки функціонування аграрних підприємницьких формувань в умовах воєнного стану. *Розвиток аграрного сектору та сільських територій в умовах воєнного часу й повоєнного відновлення України*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. С. 69–72.
30. Шпикуляк О., Малік М. Організаційно-економічні засади розвитку аграрних підприємницьких формувань в умовах воєнного стану. *Розвиток аграрного сектору та сільських територій в умовах воєнного часу й повоєнного відновлення України*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. С. 210–213.
31. План відновлення України: названо три пріоритети в агросекторі. *Agroportal*. 2022. URL : <https://agroportal.ua/news/ukraina/plan-vidnovlennya-ukrajini-nazvano-tri-prioriteti-v-agrosektori>
32. Humeniuk M., Shelenko D., Kovalchuk N., Balaniuk I. Kozak-Balaniuk I.. The impact of innovation on the structure of the assets of the enterprises. *Economic Studies (Ikonomicheski Izsledvania)*. 2022. Vol. 31(4). P. 93-112.
33. Шеленко Д.І., Шпикуляк О.Г., Баланюк І.Ф. Оцінювання результативності використання економічного потенціалу сільських територій регіону: аспекти сталого розвитку. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. Вип. 8(08) 2023. С. 12-16. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.8-3>. <http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/217/203>.
34. В Україні за час війни з'явилося 900 нових агрокомпаній. *Agroportal*. 2023. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/v-ukrajini-za-chas-viyuni-z-yavilos-900-novih-agrokompaniy>.
35. Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності (2010-2022). Інформація державної служби статистики України. URL : https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm.
36. Сільське господарство України 2022: стат. зб. URL : https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf.
37. Рослинництво України 2022: стат. зб. URL : https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/zb_rosl_2022.pdf.
38. Дрібні фермери можуть отримати гранти на доробку зерна. *Agroportal*. 2022. URL : <https://agroportal.ua/news/finansy/dribni-fermeri-mozhut-otrimati-granti-na-dorobku-zerna>.
39. Очікування сільськогосподарських підприємств щодо перспектив розвитку їх ділової активності. Інформація державної служби статистики України. 2022. URL : https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/fin/rp/selo/arj_selo_2022.html.

References:

1. Smit A. (1776). Vasyli'iev O., Mezhevikina M., Malivs'kyj A. (Ukr. eds.). (2018). *Doslidzhennia pro pryrodu i prychny bahatstva narodiv*. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
2. Shumpeter, J. A. (1912). Stark V. (Ukr. ed.). (2011). *Teoriia ekonomichnoho rozvytku : Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsykladu*. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohyl. akad.» [in Ukrainian].
3. Veber, M. (1925). Kushnir M. (Ukr. ed.). (2012). *Hospodarstvo i suspil'stvo: Narysy z sotsiologii rozuminnia*. Kyiv: Vyd. dim «Vsesvit» [in Ukrainian].
4. Malik, M. J.(ed.). (2016). *Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii: instyutsional'nyj aspekt: monohr.* Kyiv: NSC «ІАЕ» [in Ukrainian].
5. Shpykuliak, O.H. (ed.). (2022). *Formuvannia ta funktsionuvannia intehrovanykh struktur v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy na zasadakh staloho rozvytku sil's'kykh terytorij*. Kyiv: NSC «ІАЕ» [in Ukrainian].
6. Yatsiv, I. B., & Solovej, Yu. I. (2019) *Uchast' malykh vyrobnykiv sil's'kohospodars'koi produktsii v intehrovanykh strukturakh: monohrafiia*. L'viv : Vydavnytstvo ATB «NVK» [in Ukrainian].
7. Smachylo, V. V., & Bozhydaj, I. I. (2022). *Formuvannia konkurentnoi stratehii ahropromyslovykh pidpriemstv: monohrafiia*. Kharkiv: FOP «Rejtynh» [in Ukrainian].
8. Shelenko, D.I. (2003). Agricultural enterprises in agrarian relations. *Ekonomika APK*, 6, 57-63 [in Ukrainian].
9. Shelenko, D.I. (2019). *Orhanizatsijno-pravovi formy sil's'kohospodars'kykh pidpriemstv v ekonomichnomu vymiri*. Ivano-Frankivs'k: Prykarpats'kyj nats. un-t im. V. Stefanyka [in Ukrainian].
10. Sas, L. S. (2019). *Ekonomichni aspekty tekhnolohichnoho onovlennia vyrobnytstva u sil's'kohospodars'kykh pidpriemstvakh: monohrafiia*. Ivano-Frankivs'k: DVNZ "Prykarpats'kyj natsional'nyj universytet imeni Vasylia Stefanyka" [in Ukrainian].
11. Lopatyns'kyj, Yu. M., Kobelia, Z. I., & Halyts'kyj, A. (2021). E.Structural and functional principles of entrepreneurship development in rural areas. *Ekonomika APK*, 65–73. Doi: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202112065> [in Ukrainian].
12. Andriychuk, V. H. (2013). *Ekonomika pidpriemstv ahropromysloвого комплексу : pidruchnyk*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
13. Shpykuliak, O.H. (ed.). (2017). *Rozvytok malykh ahrarnykh pidpriemstv u rynkovomu instyutsijnomu seredovyshi: indykatory ta efektyvnist': monohrafiia*. Kyiv: NSC «ІАЕ» [in Ukrainian].
14. Shpykulyak, O. (2005). Effectiveness of management of an agricultural enterprise. *Ekonomika APK*, 3, 22-25. [in Ukrainian]
15. Malik, M. J., Shpykuliak, O. H., & Mamchur, V. A. (2018). Institutional formalization of the development of family farms in Ukraine. *Ekonomika APK*, 10, 72–85 [in Ukrainian].
16. Shpykuliak, O.H., Malik, M.J. (2019). Formation of the organizational and economic model of family farming in Ukraine: institutional foundations, problems and priorities. *Ekonomika APK*, 9, 86–98 [in Ukrainian].
17. Lopatyns'kyj, Yu., Shpykuliak, O., Shelenko, D., Kyfiak, V. & Diuk, A. (2022). Organizational and institutional practices of strengthening the role of peasant farms in food supply of the population in modern conditions. *Agrarian economy*, 15 (3-4), 3-13 [in Ukrainian].
18. Balaniuk, I., Shelenko, D., Shpykuliak, O., Sas, L., Cherneviy, Y. & Diuk, A. (2023). Determinants of performance indicators of agricultural enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 45(1), 25–36. doi: <https://doi.org/10.15544/mts.2023.04>.

19. Lupenko, Yu. O., Malik, M. J., Shpykuliak, O. H., Mamchur, V.A., Zaburanna, L.V., & Korinets', R.Ya. (2022). *Stratehiia rozvytku pidpriemnytstva, kooperatsii ta ahropromyslovoi intehratsii v umovakh voiennoho chasu ta povoiennoho vidnovlennia ahrranoi ekonomiky Ukrainy*. Kyiv: NSC «IAE» [in Ukrainian].
20. Malik, M., Kravchenko, S., Shpykuliak, O., Malik, L. & Yuzhykova, V. (2022). Adaptation of business entities in the agrarian sector of the economy to activities in wartime conditions. *Ekonomika APK*. 29 (6), 28-40. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202206028>.
21. Zhuk, V., Pugachov, M., Shpykuliak, O., Bezdushna, Yu. & Popko, Ye. (2023). Application of accounting for the assessment of war losses for agribusiness enterprises of Ukraine. *Agricultural and Resource Economics*, 9 (3), 197–215. doi: <https://doi.org/10.51599/are.2023.09.03.09>.
22. Malik, M.J. (ed.). (2023). *Pidpriemnyts'ka diial'nist' v ahrranij sferi ekonomiky: monohrafiia*. Kyiv: NSC «IAE» [in Ukrainian].
23. Malik, M.J. (ed.). (2023). *Rozvytok sil's'kohospodars'koi kooperatsii v umovakh voiennoho stanu ta pislivoiennoi vidbudovy ahrranoi ekonomiky*. Kyiv: NSC «IAE» [in Ukrainian].
24. Lupenko, Yu., Shpykuliak, O., Malik, M., Ksenofontova, K. & Morozova, A. (2023). The development of family farms in wartime conditions and the implementation of prospects for the post-war reconstruction of Ukraine. *Agrarian economy*, 16 (1-2). 9-22. Doi: <https://doi.org/10.31734/agrarecon2023.01-02.009> [in Ukrainian]
25. Malik, M., Shpykuliak, O., Kravchenko, S., Malik, L. & Yuzhykova, V. (2023). Development of farms in wartime conditions. *Ekonomika APK*, 30 (1), 40–50. doi: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202301040>.
26. Shpykuliak, O.H., Malik, M.J., Kravchenko, S.A., Ksenofontova, K.Yu., Malik, L.M. (2023) *Rozvytok pidpriemnytstva, kooperatsii ta ahropromyslovoi intehratsii*. Yu.O. Lupenko, O.M. Nechyporenko, M.I. Puhachov *Rozvytok ahrranoho sektoru ta sil's'kykh terytorij v umovakh voiennoho stanu j povoiennoho vidnovlennia: naukova dopovid'*. (pp. 151–158). Kyiv: NSC «IAE» [in Ukrainian].
27. Shpykuliak, O. H., Ksenofontova, K. Yu., & Lupenko, A. Yu. (2023). Assessments of the development of entrepreneurial activity in the modern institutional conditions of the functioning of the agrarian sector. *Zbirka dopovidej na Mizhnarodnij ekonomichnij konferentsii* [Conference Proceedings of the International Economic Conference], «*Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia «Inklyuzyvnyj rozvytok ahrranoho sektoru ekonomiky v konteksti svitovoi prodovol'choi bezpeky periodu vijny ta povoiennoi vidbudovy Ukrainy»* [International scientific and practical conference "Inclusive development of the agricultural sector of the economy in the context of world food security during the war and post-war reconstruction of Ukraine"]. Kyiv: Universytet "Ukraina", 121–123 [in Ukrainian].
28. Dymchenko, O. V., Smachylo, V. V., Rudachenko, O. O. & Khajlo, Ya. M. (2023). Problems and prospects of the post-war development of enterprises in the sphere of life support of cities, taking into account the entrepreneurial component. *Business Inform*, 1, 108–115. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-1-108-115> [in Ukrainian].
29. Puhachov, M., Shpykuliak, O. (2023). Conceptual assessments of the functioning of agrarian entrepreneurial formations under martial law. *Zbirka dopovidej na Mizhnarodnij ekonomichnij konferentsii* [Conference Proceedings of the International Economic Conference], *Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia «Rozvytok ahrranoho sektoru ta sil's'kykh terytorij v umovakh voiennoho chasu j povoiennoho vidnovlennia Ukrainy»* [International scientific and practical conference "Development of the agricultural sector and rural areas in the conditions of wartime and postwar recovery of Ukraine"]. Kyiv: NSC «IAE», 69–72 [in Ukrainian].
30. Shpykuliak, O., Malik, M. (2023). Organizational and economic principles of the development of agrarian entrepreneurial formations in the conditions of martial law. *Zbirka dopovidej na Mizhnarodnij ekonomichnij konferentsii* [Conference Proceedings of the International Economic Conference], *Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia «Rozvytok ahrranoho sektoru ta sil's'kykh terytorij v umovakh voiennoho chasu j povoiennoho vidnovlennia Ukrainy»* [International scientific and practical conference "Development of the agricultural sector and rural areas in the conditions of wartime and postwar recovery of Ukraine"]. Kyiv: NSC «IAE», 69–72 [in Ukrainian].
31. Agroportal (2022). *Predictive scenarios of the post-war recovery of business structures in the agrarian sphere of Ukraine*. Retrieved from <https://agroportal.ua/news/ukraina/plan-vidnovlennya-ukrajini-nazvano-tri-prioriteti-v-agrosektori> [in Ukr.].
32. Humeniuk, M., Shelenko, D., Kovalchuk, N., Balaniuk, I. & Kozak-Balaniuk, I. (2022). The impact of innovation on the structure of the assets of the enterprises. *Economic Studies*, 31(4), 93-112.
33. Shelenko, D.I., Shpykuliak, O.H., Balaniuk, I.F. (2023). Evaluation of the effectiveness of the use of the economic potential of rural areas of the region: aspects of sustainable development. *Digital Economy and Economic Security*, 8(08), 12-16. doi: <https://doi.org/10.32782/dees.8-3>. [in Ukrainian].
34. Agroportal. (2023). *900 new agricultural companies appeared in Ukraine during the war*. Retrieved from <https://agroportal.ua/news/ukraina/v-ukrajini-za-chas-viyni-z-yavilos-900-novih-agrokompaniy> [in Ukrainian].
35. State Statistics Service of Ukraine. (2023). Number of active business entities by type of economic activity (2010-2022), information of the State Statistics Service of Ukraine, Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm
36. State Statistics Service of Ukraine. (2023). *Agriculture of Ukraine 2022*: Stat. collection. Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf.
37. State Statistics Service of Ukraine (2023), *Plantation of Ukraine for 2022*: Stat. Collection. Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/zb_rosl_2022.pdf.
38. Agroportal (2022). *Small farmers can receive grants for finishing grain*. Retrieved from <https://agroportal.ua/news/finansy/dribni-fermeri-mozhut-otrimati-granti-na-dorobku-zerna> in Ukr.].
39. State Statistics Service of Ukraine (2023). *Expectations of agricultural enterprises regarding the prospects for the development of their business activity*. Information of the State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/fin/rp/selo/arj_selo_2022.html.

